

KONSTANTIN
PRESLAVSKY
UNIVERSITY
SHUMEN

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ
КАТЕДРА “ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ”

ЯМЕН ЪРФАН ДУБАЗ

**България и Турция (1944 – 1956 г.): политически
отношения, противопоставяне, прапагандни образи**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научната степен „доктор“

Професионално направление 2.2 „История и археология“
област на висше образование: 2. Хуманитарни науки
Научна специалност: История на България
(Съвременна българска история)

Шумен
2021

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от катедра „История и археология“ при Факултета за хуманитарни науки на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

Дисертацията се състои от увод, три глави, заключение, библиография, приложения. Общият обем е 337 страници.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на заседание на научно жури на 24.06.2021 г., от 14 часа, в зала 309 на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в катедра „История и археология“ на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

В годините на Втората световна война отношенията между държавите, включващи се в Антихитлеристката коалиция, постепенно се променят от сътрудничество към охлаждане на взаимоотношенията, а приближаването на разгрома на Германия и нейните съюзници изкарва на повърхността противоречия, носещи характеристиките на зараждащо се противопоставяне. Глобалните интереси на СССР, САЩ и Великобритания изместват приоритетите от военните към геополитическите цели. Противоречията между трите държави имат идеологически, политически, икономически, военен и културен характер. Разделянето на Европа на „сфери на влияние“ още от края на Втората световна война налага съдбоносен отпечатък върху историята на балканските държави. Първите години след края на Втората световна война се оказват водоразделна линия и за България, която след 9 септември 1944 г. попада в сферата на съветските външнополитически интереси и Турция, която се оказва в лагера на „малката“ англо-американска коалиция.

Конфронтацията между съюзниците от Антихитлеристката коалиция (САЩ, Великобритания и Съветския съюз) води до възникването на Студената война – противопоставяне в идеологически, политически, икономически, военен и културен план. Балканските държави България и Турция също попадат в схемата на междублоковото противопоставяне; те участват в него, като тяхната политика е съобразена с интересите на водещите сили.

В настоящото изследване се цели разглеждането на българо-турските отношения след края на Втората световна война, в периода от 1944 до 1956 г. Тяхната еволюция и политическото противопоставяне между двете държави са в синхрон с развитието на балканските взаимоотношения и съперничество между победителите във войната.

Актуалността на изследвания проблем се определя от започналото и продължило десетилетия противопоставяне между САЩ и СССР и значението му за международните отношения; за възникването и развитието на Студената война, както и за блоковото разделение на света; за влиянието на Студената война върху българо-турските отношения. Последните са своеобразен маркер за периодите на активизиране и спад в напрежението между двата блока; оказват влияние върху цялостната атмосфера в международните отношения на Балканите, но като цяло и в глобален мащаб.

Обект на изследването са фактите и събитията, свързани с отношенията между България и Турция в периода 1944 – 1956 г., влиянието на Студената война върху българо-турските отношения през този период; по-конкретно междублоковото противопоставяне, при което България и Турция следват линията, възприета от двете суперсили – САЩ и Съветския съюз. В обекта на изследването са включени отношенията между двете споменати държави в широкия контекст на политическите (и дипломатическите) връзки, икономиката, културата; влиянието на пропагандата, конкретните постолати на която са формулирани в Анкара и София, но насоките са начертани или поне внушени от Вашингтон и Москва. В дисертацията е възприет подходът за изследването на същността, целите и значението на следвоенните противоречия в лагера на победителите, които водят до възникването на Студената война и нейното неблагоприятно влияние върху българо-турските отношения. В този смисъл историческият фокус е поставен също и върху конфронтацията между САЩ и

СССР в международните отношения и последиците за балканските държави – България и Турция, от нея. Отправна точка в тази насока е откриването на идеологическите, политическите и исторически причини, довели до разрива в Антихитлеристката коалиция и влиянието им върху българо-турските отношения.

Основните цели, която си поставяме в настоящото изследване могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Разкриване на фактите около противопоставянето, но и около сътрудничеството, особено в сферата на икономиката и външнотърговските връзки, между България и Турция в периода от 1944 до 1956 г.;
- Определяне на мястото на българските турци в тази конфронтация (като обект и субект на политиката), но без да се поставя акцент върху цялостното развитие на общността, което би изместило акцента на изследването;
- Изследване на влиянието на пропагандата и използването на различни пропагандни средства и прийоми за дискредитиране на противниковия лагер;
- Проследяване на влиянието на Студената война и противопоставянето между СССР и САЩ върху българо-турските отношения и обратно, на отношенията между България и Турция върху конфликта по оста Москва – Вашингтон.

Дисертационният труд си поставя следните по-конкретни задачи:

- да проследи в общ план, но и в контекста на темата на изследване хода на международните отношения и противопоставянето между САЩ и Съветския съюз;
- да разкрие влиянието на тази конфронтация върху българо-турските отношения;
- да проследи връзките между двете държави, доколкото в отделни периоди се активизират, а в други – достигат до фазата на замръзване;
- да изясни положението на българските турци в политиката на двете страни, както и влиянието им върху формирането на политическата линия на България и Турция;
- да анализира влиянието на пропагандата като фактор в българо-турските отношения;
- да изследва и разкрие образа на съседа и наслоените стереотипи в отношенията между България и Турция.

Хронологическата рамка на дисертационния труд обхваща периода 1944 – 1956 г. – времето между последния етап от Втората световна война и средата на 50-те години на XX век. За долна граница на изследването приемаме датата 9 септември 1944 г. – идването на власт на Отечественофронтовското правителство в България; за горна граница определяме 1956 г. – преброяването на населението в България и промените на следваната от Българската комунистическа партия (БКП) след 1951 г. малцинствена политика в страната.

В дисертацията са използвани комплекс от общонаучни и специални методи на изследване. От общонаучните методи най-широко приложение намира методът на диалектическия анализ и проблемно-хронологическия подход при представяне на фактите и събитията от разглежданата епоха. Диалектическият метод в съчетание на индуктивно-логическия подход, позволява да се осветлят същността и тенденциите в развитието на изследваните исторически събития; спомага да се изяснят динамично изменящите се международни отношения в посочения период. Широко приложение намира сравнителният метод, доколкото на места в текста е необходимо да бъдат сравнени механизмите за формиране на политики.

Прилаганите хронологичен и сравнителен метод позволяват да се проследи възникването и развитието на Студената война и степента на влиянието ѝ върху формирането на политиката на България и Турция. По този начин двустранните отношения се пренасят в сферата на идеологическото, политическото, икономическото, военното и културно противопоставяне (и на моменти – сътрудничество в някои от споменатите обществени сфери).

Голяма част от изследователите на съвременната история на международните отношения възприемат речта на У. Чърчил¹ от 5 март 1946 г. за началото на Студената война. Фактите обаче говорят, че конфронтацията между СССР и другите държави от Антихитлеристката коалиция (САЩ и Великобритания) започва по-рано – още на заседанията на съюзническата конференция в Потсдам, а някои белези могат да бъдат открити и в острите реплики, разменени между Чърчил и Сталин в Ялта, в началото на 1945 г. Речта във Фултън по-скоро е публично оповестяване на новата линия в международните отношения, която залага перспективите пред развитието им за десетилетия напред във времето. Според Джордж Кенан² „студената война“ започва още през 1944 г. Други мнения за нейното начало са свързани с края на Втората световна война.

Още в края на войната САЩ и Великобритания предприемат действия за поощряване на възстановяването на предвоенните политически системи в Западна Европа, в това число и в Турция. Съветският съюз създава поетапно режими на „народни демокрации“ в Източна Европа, включително и в България, които оформят особен „санитарен кордон“ (по израза, известен още от Парижката мирна конференция от 1919 г.) по западната граница на СССР. По същество този кордон представлява политическо предизвикателство срещу англо-американския блок.

Консолидирането на Източна Европа и на голяма част от Балканите под съветска власт е неприемливо за западните съюзници, защото засилва влиянието и разпространението на т. нар. „комунизъм“ в целия свят, което пък от своя страна застрашава не само идеологическите устои на Западния свят, но и води до реална ерозия на политическите системи на запад от р. Елба.

В българската историография променливите българо-турски отношения в следвоенния период (1944 – 1956 г.) будят основателен научен интерес. Отделни

¹Churchill,W. *The Second World War.Closing the ring.*Vol 5. London, 1952.

²Kennan,G. *The Sources of Soviet Conduct.* – *Foreign Affairs*, july 1947 ; **Същият.** *American diplomacy. Sixtieth-Anniversary Expanded Edition.* Chicago, 2012 ; **Същият.** *The Kennan Diaries.* New York. 2014

въпроси, които са обект на изследване и в настоящия дисертационен труд, в различна степен и от различен ъгъл са засегнати в книгите на редица автори. Обстойно внимание заслужава книгата на Жоржета Григорова³ (1985 г.), в която са разгледани подробно идеологическите, политическите и икономическите отношения между България и Турция след 9 септември 1944 г. След промените в България от 1989 г. и въвеждането в обръщение на засекретени архивни източници, тематичното направление на по-голяма част от публикациите в българската историография е насочено към изселническия въпрос от 1950 – 1951 г. Й. Баев⁴ и Н. Котев⁵ (1994 г.) се спират на този проблем, като използват родни, британски и американски архивни документи, невъведени до този момент в научно обръщение. Румяна Тодорова⁶ (1995 г.) се спира на българо-турските отношения от 40-те и 60-те години на ХХ век. В. Стоянов⁷ (1998 г.) също поставя акцент на българо-турските отношения по изселническия въпрос.

В началото на настоящия век, след въвеждане в обръщение на архивните документи от фонда на БКП, се появяват редица книги и публикации, посветени на държавната политика, насочена към турското малцинство в България. Сред тях се открояват тези на: Ст. Трифонов⁸ (1991 г.), Д. Стоянов⁹ (1997 г.), У. Бюксеншютц¹⁰ (2000 г.), В. Божков¹¹ (2001 г.), М. Груев¹² (2003 г.), И. Баева¹³ и Е. Калинова¹⁴ (2009 г.) и други.

От социалистическия период и ограничената по това време изворова база за политиката на БКП към турското малцинство в България внимание привличат

³Григорова, Ж. *Балканската политика на социалистическа България 1944 – 1970 г.* София, 1985.

Същата. *Образоването на новокласовата и многостранна политика на България на Балканите 1944 – 1947 г.* – В: Балканите в международните отношения 1944 – 1948 г. София, 1981

⁴Баев, Й. *Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България.* София, 1995.

Същият. Първото разширяване на НАТО в Балканите 1951 г. – *Международни отношения*, бр.3, 1999. ;

Същият. *КГБ в България. Сътрудничество между съветските и българските тайни служби 1944 – 1991 г.* София, 2009. ;

Същият. *Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война.* София, 2010. **Същият.** *История на българското военно разузнаване.* Том 1. София, 2017

⁵Баев, Й., Н. Котев. „Споразумението Чърчил – Сталин” за сфери на влияние на Балканите от октомври 1944 г. – *Международни отношения*, бр. 1, 1993 ; **Същият.** Изселнически въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – *Международни отношения*, бр.1, 1994

⁶Тодорова, Р. *Външна политика на НР България (февруари 1947 – януари 1949 г.).* – В: Международни отношения и външна политика на Народна република България след Втората световна война. София, 1982 **Същата.** Българо-турските отношения след Втората световна война (40-те – 60-те години). – *ИПр.*, бр. 5, 1994/1995

⁷Стоянов, В. Българските турци след Втората световна война. – *ИПр.*, бр.1, 1998 ; **Същият.** *Турското население в България между полюсите на етническата политика.* София, 1998

⁸Трифонов, Ст. Строго поверително! – *Поглед*, бр. 16 – 17, 22 – 29 април 1991

⁹Стоянов, Д. *Запахата остава.* София, 1997

¹⁰Бюксеншютц, У. *Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944 – 1989 г.* София, 2000

¹¹Божков, В. *Запахата остава.* София, 2001

¹²Груев, М. *Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944 – 1959 г.).* София, 2003

¹³Баева, И., Е. Калинова. *Възродителен процес. Българската държава и българските турци.* Том 1. София, 2009 ; **Същата.** *Следвоенно десетилетие на българската външна политика 1944 – 1955 г.* София, 2013.

¹⁴Калинова, Е. *Насилието в политиката на българската държава към българските турци от 30-те и 80-те години на ХХ век.* – *История*, бр. 3, 2004 ; **Същата.** *Българските преходи 1939 – 2005 г.* София, 2006

публикациите и книгите на Д. Генов¹⁵ (1961 г.), В. Веселинова¹⁶ (1965 г.) и Ю. Мемиев¹⁷ (1984 г.), макар че те преследват и други цели.

Вторият основен проблем – икономическите и търговски отношения между България и Турция от 1944 – 1956 г. събужда интереса на по-малка част от изследователите. Ж. Григорова се насочва към изследване на стокообмена, търговията и транспорта между двете страни от гледна точка на динамиката, структурата и перспективите на българо-турските отношения. От своя страна И. Георгиев¹⁸ (1954 г.), Я. Алеков¹⁹ (1957 г.) и Т. Добриянов²⁰ (1982 г.) се спират на търговските отношения между двете държави в първите следвоенни години и стъпките за тяхното нормализиране и разширяване през 50-те години на ХХ век.

Третият проблем, до който се докосват отделни публикации и книги, е образът на съседа в България и Турция. Внимание заслужават книгите на А. Желязкова²¹ (1998 г.), М. Исав²² и М. Груев (2005 г.), и В. Стоянов²³ (2016 г.), които пречупват изгражданите стереотипи за образа на другия и внасят перспектива за разглеждане на българо-турските отношения в развитието на историческите процеси.

В турската историография интересът към следвоенния период в българо-турските отношения е насочен към изселническия въпрос от 1950 – 1951 г. и политиката на БКП спрямо турското малцинство в България. Oral Sander²⁴ (1969) отчита съветския фактор на Балканите след Втората световна война, като водещ в отношенията на Турция с балканските държави, намиращи се в зоната на влияние на СССР. Bilal Şimşir²⁵ (1986) се спира подробно върху положението на българските турци след войната и политиката на комунистическата партия спрямо това население в България, използвайки значително български източници на информация. В повечето публикации на турски автори от края на ХХ век и началото на ХХІ век акцентът на българо-турските отношения е поставен върху изселническия въпрос и последиците за Турция при

¹⁵Генов, Д. *Братска дружба между българското и турското население в НР България*. София, 1961

¹⁶Веселинова, Л. *Грижите на народната власт към турското малцинство у нас (1944 – 1954 г.)* – ИДА, Кн. 9, 1965

¹⁷Мемиев, Ю. *Българските турци в борбата за укрепване на народнодемократичната власт (1944 – 1948 г.)* – *ИПр*, бр. 4, 1984 ; **Същият.** *Задружно в социалистическото строителство на родината. Приобщаване на българските турци към изграждането на социализма*. София, 1984.

¹⁸Георгиев, И. *Външна търговия на Турция и търговията и с НР България*. – *Във: Външна търговия*, бр.1, 1954

¹⁹Алеков, Я. *Развитие на търговските ни отношения с Турция*. – *Икономическа мисъл*, бр. 4, 1957

²⁰Добриянов, Т. *Преодоляване на външнополитическата изолация на България през 1944 – 1947 г.* – *Международни отношения*, бр. 2, 1975 ; **Същият.** *Външна политика на НР България 1950 – 1956 г.* – В: *Международни отношения и външна политика на Народна република България след Втората световна война*. София, 1982

²¹Желязкова, А. *Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция*. София, 1998 ;

Същата. *Мюсюлманските общности на Балканите и в България. Исторически ескизи*. София, 1997

²²Исав, М., М. Груев. *Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на ХХ век*. София, 2005

²³Стоянов, В. *Българи и турци*. София, 2016

²⁴Sander, O. *Balkan gelişmeleri ve Türkiye 1945 – 1965*. Ankara, 1969 ; **Същият.** *Türk-Amerikan ilişkileri. Süreklilik ve değişiklik 1947 – 1964*. Ankara, 1975

²⁵Şimşir, B. *Bulgaristan türkleri üzerine araştırmalar ve belgeler. 1950' lerde türk basını ve Bulgaristan göçmenleri*. – *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, Sayı 274, Şubat 1986 ; **Същият.** *Bulgaristan türkleri. Birinci basım*. Istanbul, 1986

настаняването на това население на турска територия.

Вторият проблем в отношенията между България и Турция – икономическите и търговските връзки, както в българската историография така и в турската привличат вниманието на по-малко автори. Pars Tuğlacı²⁶ (1984) изследва повърхностно българо-турските търговски отношения от следвоенния период, отчита и развитието на икономическите отношения от средата на 50-те години на XX век.

Третият проблем в българо-турските отношения през изследвания период – образът на съседа, също е слабо застъпен в турската историография. Pker Alp²⁷ (1990) се спира на отрицателния образ на северния балкански съсед.

В американската историография отношенията между България и Турция между 1944 и 1956 г., които претърпяват сложна еволюция в първите следвоенни години, не са били обект на внимание. Изследването на тези отношения се поставя изцяло в контекста на развитието на съветско-турските взаимоотношения, които пък се разглеждат единствено през призмата на големия проблем за Проливите. Като цяло авторите интерпретират тези въпроси в традиционния стил, доказващ „съветската заплаха“ срещу Турция и прославящ „спасителната мисия“ на САЩ в тази част на геополитическия пъзел.

Българо-турските отношения от следвоенният период не са обект на цялостно и пълно изследване и в западноевропейската историография. Повечето от авторите (R. Wolff²⁸, W. Höpken²⁹, J. Reuter³⁰ и други) поставят акцента на отношенията между България и Турция върху изселническия въпрос от 1950 – 1951 г.

В съветската (руска) историография българо-турските отношения от периода 1944 – 1956 г. са засегнати слабо и повърхностно. Повечето от съветските автори (А. Миллер³¹ (1948 г.), Б. Дранов³² (1948 г.), М. Шамсутдинов³³ (1968 г.), Вл. Волков³⁴ (1981 г.) и други) се спират на съветско-турските противоречия за Проливите след Втората световна война. Б. Поцхверия³⁵ (1976 г.) засяга косвено българо-турските отношения, като вниманието му е насочено към влиянието на Студената война във външнополитическите отношения на СССР с Турция.

Направеният общ историографски обзор потвърждава недостатъчно задълбоченото изследване на проблемите, свързани с темата на дисертацията. С настоящия дисертационен труд се цели тези пропуски да бъдат преодоляни, доколкото

²⁶Tuğlacı, P. *Bulgaristan ve türk-bulgar ilişkileri*. Istanbul, 1984

²⁷Alp, I. *Belge ve fotoğraflarla bulgar mezalimi (1878 – 1989)*. Ankara, 1990

²⁸Wolff, R. *The Balkans in Our Time*. Cambridge, Massachusetts, 1956

²⁹Höpken, W. Im Schatten der nationalen Frage: Die bulgarisch-türkischen Beziehungen. – *SOE*, 36, 1987, № 4

³⁰Reuter, J. Die Entnationalisierung der Türken in Bulgarien. *Sofias Politik der Zwangsbulgarisierung aus jugoslawischer*. – *SOE*, 34, 1985, № 3–4

³¹Миллер, А. Ф. *Очерки новейшей истории Турции*. Москва, 1948 ; *Същият. Турция: Актуальные проблемы новой и новейшей истории*. Москва, 1983

³²Дранов, Б. *Черноморские проливы (международно-правовой режим)*. Москва, 1948

³³Шамсутдинов, А., П. Мойсеев. *Новейшая история Турции*. Москва, 1968 ; *Същият. Политика и экономика современной Турции (1945 – 1965 гг.)*. Москва, 1977.

³⁴Волков, Вл. *Особенности международной обстановки на Балканах и место Балкан в системе международных отношений после Второй мировой войны 1945 – 1948 гг.* – В: *Балканите в международните отношения 1944 – 1948 г.* София, 1981.

³⁵Поцхверия, Б. М. *Внешняя политика Турции после второй мировой войны*. Москва, 1976.

е възможно това да се направи с оглед на достъпната изворова и историографска база, като не трябва да се пропуска обстоятелството, че авторът на настоящото изследване се възползва изцяло от достиженията на своите предшественици, отдавайки им заслуженото място в процеса на изясняване на фактите и тяхната интерпретация. При решаването на този проблем, наред с досегашните публикации, са използвани документи и материали от българските и турските архивохранилища, някои от които за пръв път се въвеждат в научно обръщение. Тези от бившия Централен партийен архив разкриват политическите решения и издадените директиви на управляващата тогава политическа сила. За осветяване на отделни аспекти от темата са използвани документи от Централният държавен архив, Държавният архив на Министерството на външните работи, на Министерството на вътрешните работи и Архива на министър-председателя на Република Турция (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). Важно място за разясняване на политиката на двете страни играят и Стенографските дневници на XXVI Обикновено народно събрание в България и Стенографските дневници на Великото Национално Събрание на Турция (TBMM Tutanak dergisi). Ценен източник, който носи информация за следваната държавна политика на приетите и обнародвани закони е Държавен вестник (Resmî gazete) на България и Турция, който отразява събитията (най-вече законотворчеството) от това време.

Голямо значение за оценката на събитията имат личните архиви, дневници, речи, статии, доклади, стенограми, спомени на участниците в събитията – К. Георгиев³⁶, Г. Димитров³⁷, В. Коларов³⁸, Тр. Костов³⁹, В. Молотов⁴⁰, И. Иньоню⁴¹, Ф. Кьопрюлю⁴², Ф. Еркин⁴³, К. Ламбрев⁴⁴, Д. Станков⁴⁵, И. Джамбазов⁴⁶, Дж. Баяр⁴⁷ и друга мемоарна, публицистична и документална литература. Тя разкрива някои особености и детайли на двустранните отношения, често добавяйки личните (субективни) оценки на своите автори върху събитията от изследваната епоха.

Необходимо е специално да се посочи, че цялостното изясняване на проблема за изграждането на образа на съседа става на базата на периодичния печат – централен и местен, носител на различни сведения за България и Турция от периода 1944 – 1956 г. Официозите в България – „Работническо дело”, „Отечествен фронт”, „Изгрев” и „Земеделско знаме” отразяват и описват българо-турските отношения, като пропагандират и формират образа на балканския съсед. Интересни сведения дават още

³⁶Тодоракова, М., К. Анчова. *Из личният архив на Кимон Георгиев*. Том 3. София, 2009 ; *Същата. Из личният архив на Кимон Георгиев*. Том 4. София, 2011

³⁷Димитров, Г. *Дневник: 9 март 1933 – 6 февруари 1949 г.* София, 1997

³⁸Коларов, В., В. Тошкова. *Статии, дневници, речи, доклади, писма, стенограми, шифрограми 1944 – 1950 г.* Том 3. София, 2005

³⁹Костов, Тр., Б. Христов. *Изпитанието: спомени за процеса и съдбата на Трайчо Костов и неговата група*. София, 1995

⁴⁰Чуев, Ф. *Молотов си спомня*. Том 1. София, 1998

⁴¹Inönü, I. *Naturalar. İkinci Baskı*. Istanbul, 1985

⁴²Köprülü, F., T. Halasi-Kun. *On the way to democracy 1945 – 1950*. Paris, 1964

⁴³Erkin, F. *Dışişlerinde 34 yıl. Anılar-Yorumlar*. Cilt 1. Ankara, 1980.

⁴⁴Ламбрев, К. *Балкански паралели. Мисли и записки на дипломата (1949 – 1961 г.)*. София, 1973

⁴⁵Станков, Д. *След дълго мълчание: 42 години в българското разузнаване. Мемоари*. София, 2005

⁴⁶Sambazov, I. *Osman Kılıç mahkemesinin perde arkası. Anılar-Belgeler*. Kalem kitaplığı. Sofya, 2010

⁴⁷Bayar, C. *Kayseri cezaevi günlüğü*. Istanbul, 1999

вестниците „Народ”, „Новини”, „Свободен народ” и „Морски вестник”. В Турция – официозите на управляващата Народно-републиканска партия (1944 – 1950 г.) „Ulus” и „Akşam”, както и на Демократическата партия (1950 – 1960 г.) „Zafer” представят официалната политика на Анкара, като дават подробен анализ на фактите в отношенията между двете страни. Пропагандните образи за България се проследяват още във вестниците „Cumhuriyet”, „Dünya”, „Hürses”, „Milliyet”, „Tanin”, „Tasfir”, „Vakit”, „Yeni Sabah” и други.

Самостоятелно се открояват статистическите сборници и другите официални статистически издания, от които са извлечени, събрани и систематизирани различни данни за търговските отношения между България и Турция.

От гледна точка на структурата дисертационният труд е съставен от следните елементи: увод, три глави, заключение, пълна и систематизирана библиография на използваните архивни и документални извори и систематизирана литература, приложения, списък на използваните съкращения.

Изложението във всяка глава е структурирано в параграфи.

Библиографията включва: архивни материали, документи, периодичен и местен печат, списания, мемоари, дневници, монографии, студии и статии подредени в самостоятелни групи.

В **Увода** са обосновани изборът и значимостта на темата. Определини са основната цел и задачи на дисертацията, както и хронологическият обхват на проучването. Посочени са основните методи на работата, използвани в изследването. Прави се задълбочен преглед на библиографските източници и степента на разработеност на темата в тях.

Специално внимание се отделя за изясняването на същността и динамиката на международните отношения, които довеждат до противоречия и разрыв в страните от Антихитлеристката коалиция след края на Втората световна война и започналата конфронтация между двете супер сили – САЩ и СССР, което довежда света до разпалването на Студената война. Разкрива се влиянието на тази конфронтация на българо-турските отношения в изследвания период.

Очертават се обективните и специфични за двустранните взаимоотношения между България и Турция политически, дипломатически, идеологически, стопански и културни фактори и причини, които изискват задълбочено проследяване на процесите от последния етап на Втората световна война и настъпилите промени на Балканите и Европа в международните отношения, както и тяхното влияние за надмощие в региона.

Първа глава „От сътрудничество към идеологическо и политическо противопоставяне: международни отношения в периода 1944 – 1956 г.” се разглеждат международните отношения след края на Втората световна война и тяхното влияние на Балканите. Той се състои от два параграфа. В началото на **параграф първи** се анализират промените, които настъпват в Югоизточна Европа вследствие от постепенното увеличаване и налагане на съветската хегемония в балканските страни България, Румъния, Югославия и Албания, които предизвикват тревога в Турция и англо-американците. Тази тревога допълнително се засилва от желанието на СССР за ревизия на конвенцията от Монтьро за режима на Проливите и съперничеството между страните от Антихитлеристката коалиция за влияние в региона. Така въпросът за

Проливите продължава да заема съществено място в политиката на силите преди и след края на войната. Както винаги той е тясно свързан и с отношението към Турция, а и представлява част от нейната външна политика.

На Ялтенската конференция в началото на февруари 1945 г. Чърчил, Сталин и Рузвелт декларират своята воля съвместно да работят за решаването на политическите и икономически проблеми на „освободена Европа” в съответствие с „демократичните принципи”. Ялта остава в историята преди всичко като етап към утвърждаване на стари и порождането на нови различия между държавите от Антихитлеристката коалиция, които все още са военни съюзници. Именно поради това, Ялтенската конференция допринася за легитимирането на съветската окупация в Източна Европа и Балканите. Обявяването на война от страна на Турция на Германия и Япония в края на февруари 1945 г. преследва предимно политически цели за преминаването на Анкара в лагера на победителите. С този акт обаче са засегнати съветските външнополитически интереси за следвоенното устройство на Балканите и желанието на Москва за ревизия на конвенцията от Монтьрьо. Близо седем седмици преди приключването на войната в Европа, на 19 март 1945 г., СССР денонсира договора за дружба и приятелство, сключен с Турция на 17 декември 1925 г. и удължаван многократно през следващите двадесет години.

След Ялтенската конференция безспорно е, че проектите на Сталин за трансформации в страните от Източна Европа (България, Румъния, Югославия, Албания, Унгария, Чехословакия и Полша) получават силен тласък. В шестте бъдещи народни демокрации се предприемат съществени стъпки и се създават необратими ситуации.

С капитулацията на хитлеристка Германия в началото на май 1945 г. Втората световна война в Европа завършва. Войната е спечелена от страните на Антихитлеристката коалиция, чиито основни членове – СССР, Великобритания и САЩ вече са в състояние на необявена война, ако не във военен, то в идеологически и геополитически смисъл. Голямата визия на маршал Й. Сталин за следвоенна доминация на Съветския съюз в европейския континент е постигната. Но тази визия се оказва неизпълнима, защото не взема в предвид развиващите се следвоенни цели на САЩ. Все още войната срещу Япония продължава и това налага поддържането на сътрудничеството в Антихитлеристката коалиция, а предстоящото следвоенно регулиране на света извежда на преден план дълго подтисканите противоречия между съюзниците.

Наред с мирната линия в световната политика се развива и нейният антипод – конфронтацията. Разговорите в Потсдам от юли и август 1945 г. между военните съюзници от Антихитлеристката коалиция се водят в атмосфера на недоверие и подозрителност, породена от някои събития през заключителния етап на войната в Европа. Потсдамската конференция е „един последен, апатичен и като цяло неуспешен опит да се запазят предишните военновременни отношения”. Потсдам поставя началото на практическото разделение на Европа на две сфери на влияние. Доминацията на „мирната” тенденция в международните отношения допринася за урегулирането на наследените от войната проблеми. С този въпрос се занимава учреденият на Потсдамската конференция съвет на министрите на външните работи на САЩ, СССР,

Великобритания, Франция и Китай. От септември до октомври 1945 г. започва обсъждането на клаузите на мирните договори с победените страни и техните съюзници (България, Румъния, Унгария, Италия и Финландия).

С речта на Чърчил във Фултън от 5 март 1946 г. светът научава, че с приключването на войната против Хитлер започва нова война, която скоро придобива наименованието „студена“. През 1946 г. в Париж и Ню Йорк се провеждат срещи на външните министри на победителите и победените страни от Втората световна война. Тогава са завършени и мирните договори с победените, но фактът, че Сталин превръща Източна Европа в политически и икономически придатък на Съветския съюз, изпълва с нарастващо напрежение атмосферата. Идеологическата пропаст между САЩ и СССР спомага за започването на Студената война. Така от втората половина на 1946 г. и началото на 1947 г. Югоизточна Европа се превръща в зона на конфликтни американски и съветски интереси. Неуспехът на преговорите за Пролитите и силния съветски натиск над Турция за осигуряване на военни бази в района; избухването на гражданската война в Гърция и помощта, оказвана на гръцките комунисти от северните съседи на Атина, изострят и засилват противоречията между бившите съюзници от Антихитлеристката коалиция, като САЩ и Великобритания преминават към открита конфронтация със СССР и ускоряват разпалването на „студената война“.

Във **втори параграф** се анализират процесите на междублоковата конфронтация, което довежда до създаването на двата военно-политически блока : НАТО и Варшавския договор. И така, в началото на 1947 г. ситуацията не само в контролираната от съветите източна част на Европа, но и на целия континент, буди песимизъм с оглед на устойчивостта на капиталистическата система в икономически план и на западната демокрация – в политически и идеологически план. Както в Белия дом, така и в Държавния департамент на САЩ политическите анализатори споделят опасенията от пълзящата в Европа „червена амеба“. Материалната разруха на континента, колониалните проблеми на Великобритания и засиленото влияние на комунистическите партии във Франция и Италия карат редица от съветниците на американския президент да предупреждават, че без мащабна икономическа и военна помощ от страна на САЩ целият континент може да стане комунистически не защото Червената армия ще го завладее с военни средства, а поради липсата на работеща политическа и социално-икономическа алтернатива.

На 12 март 1947 г. президентът Х. Труман произнася реч в Конгреса, в която мотивира решението си САЩ да удовлетворят желанието на Гърция и Турция да получат военна помощ. Президентът пледира най-добрите според него средства за „сдържането“ на СССР и неговите сателити, както и пълен контрол в стратегически важните райони на света. За мнозинството изследователи тъкмо тази доктрина поставя началото на открита конфронтация във всички области на живота, т.е. политиката на Студената война. Доктрината „Труман“ има конфронтационен характер, доколкото изключва договорености със Съветския съюз. С нея е извършен обрат в САЩ на отношенията със СССР.

Докато трае пропагандната канонада на доктрината „Труман“ Вашингтон усърдно разработва своята международна икономическа политика, целяща привличане на чужди нации на американска страна. Доктрината „Труман“ разчиства пътя за прилагане на

голямата американска програма за помощ на Европа. Следващата стъпка в новия курс на американската администрация и повратен момент, както във външната политика на САЩ, така и в Студената война, което довежда до разделението на Европа е плана „Маршал“, който американският президент определя като другата половина на доктрината „Труман“.

Сталин и съветската пропагандна машина засилват атаките си срещу американския план за икономическо подпомагане на Европа и интензифицират идеологическата война срещу Запада. Това дава отражение върху САЩ в посока на по-нататъчно „втвърдяване“ на политиката спрямо Съветския съюз, което води до задълбочаване на конфронтацията и съперничеството на двете супер сили. СССР отговаря на плана „Маршал“ чрез затягане на контрола в неговата сфера на влияние в Източна Европа. През септември 1947 г. в Шкларска Поремба (Полша) представителите на комунистическите партии от 9 европейски страни (СССР, Полша, Югославия, България, Румъния, Унгария, Чехословакия, Франция и Италия) създават информационно бюро, което да служи, като орган за връзка между комунистическите партии – Коминформбюро. То е фактическия инструмент на съветската политика в Източна Европа и представлява предизвикателство към Запада в започналата Студена война.

След 1947 г. разривът е факт и Европа се разцепва на два антагонистични блока: от една страна, Западна Европа, свързана с американците, а от друга – Източна Европа, подчинена на съветското влияние. Доктрината „Труман“ и планът „Маршал“ слагат началото на следвоенното икономическо и политическо разделение на Европа и откриват пътя, който води до създаването на военно-политическите блокове – НАТО и Варшавския договор.

Отхвърлянето на плана „Маршал“ от СССР и неговите сателити, последвалата съветска блокада на Берлин и разривът с Югославия от средата на 1948 г. са сериозно предизвикателство за съветското господство в Източна Европа. Реакцията на Сталин е тежка и практична – той прокарава политически съветските интереси в сферата си на влияние, а към цялостната организация на комунистическата интеграция създава Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ).

Три години, от 1947 до 1950 г., политиката на съдържане работи безупречно според замисъла на управляващите в САЩ. НАТО осигурява военната защита срещу съветската експанзия, докато планът „Маршал“ укрепва Западна Европа икономически и социално. Доктрината „Труман“ за военна помощ на Гърция и Турция препречва пътя на съветската заплаха в Източното Средиземноморие, а въздушният мост до Берлин показва, че демокрациите са готови да рискуват и война, за да защитят закрепените с договори права. Ескалацията и изострянето на международното напрежение донася започналата Корейска война (1950 – 1953 г.). На 25 юли 1950 г. турското правителство на А. Мендерес решава да изпрати 4 500 войници в Корея. Така войната в Корея разкрива и силните, и слаби страни на съдържането

Ново напрежение в междублоковото противопоставяне на Балканите донася присъединяването на Турция и Гърция към НАТО (началото на 1952 г.). През първата половина на 50-те години на XX век със съдействието на англо-американската дипломация балканските държави отново се обвързват в добре познатата пактова

система, характерна за периода на между двете световни войни. Доволни от приемането си в Северноатлантическия пакт, Гърция и Турция развиват активна дипломатическа дейност за практическото реализиране на инициативата на САЩ и Великобритания за създаването на Балкански пакт с участието на Югославия.

С приемането на ФРГ за член на НАТО от май 1955 г. в Европа се създава ново положение. При тези условия двустранните договори между социалистическите държави вече не могат да осигурят напълно тяхната сигурност. Международното положение диктува необходимостта от военно-политическо сътрудничество между комунистическите страни да се организира на нова основа, което да предвижда колективни действия против агресия. Това води до създаването на Варшавския договор, военна организация на държавите със социалистическо управление.

Годините 1955 – 1956 не бележат края на дуполюстния свят, роден след Втората световна война. Този междинен период, който извежда света от блоковата конфронтация към разведряването, е поставен под знака на мирното съвместно съществуване. То е едновременно и нов вид отношения Изток – Запад. Малко по-малко идеологическата конфронтация е заменена от икономическо съперничество, надпревара във въоръжаването и завладяването на космоса. Идеологическото противопоставяне прави невъзможен истинския мир. Дори и в самите блокове се появяват линии на разделение – в Източният блок събитията в Унгария през ноември 1956 г. и Суецката криза за страните от НАТО.

Предмет на анализ в глава втора **„Развитие, застои и периоди на напрежение в българо-турските отношения (1944 – 1956 г.)”** са двустранните отношения (дипломатически, политически и търговски) и изселническият въпрос между България и Турция, които оставят своя отпечатък на десетилетието. Главата се състои от три параграфа.

В **първи параграф** се проследява историята на двустранните отношения с идването на власт на правителството на Отечествения фронт в България. Превратът от 9 септември 1944 г. заварва непрекъснати дипломатическите отношения между България и Турция. Българското правителство и различните отечественофронтовски партии пропагандират тезата, че ще следват курс на добросъседски отношения. Що се отнася до турското поведение, като цяло се проявява сдържаност. Същевременно по-голяма част от турската преса след септември 1944 г. провежда една след друга антибългарски кампании, безпрецедентни по своята грубост. Очевидни са антикомунистическите и антисъветските или просто прозападни мотиви, които стоят в тяхната основа. Правителството на България се стреми с помощта на активни действия, умерени и гъвкави, да способствува за утвърждаването на положителни тенденции в българо-турските външнополитически отношения.

След Втората световна война българо-турските отношения не са обременени с военновременни проблеми и до 1946 г. двете страни се стремят да ги запазят на добро равнище, тъй като нямат териториални претенции една към друга и се нуждаят от сигурен тил при решаването на приоритетните за всяка от тях външнополитически задачи. Не липсват обаче и поводи за взаимни подозрения. Турция се чувства застрашена от съветските войски на българска територия и от претенциите на София към Западна Тракия. България отминава нападите в турската преса и се стреми да

постави ударението върху търговските и транспортни връзки между двете страни. В първата следвоенна година се появяват и проблеми в зараждащият се изселнически въпрос на българските турци, полемиката между турския и българския печат, възникването на първите гранични провокации и влиянието на пропагандата в отношенията между двете страни.

Влошаването на международните отношения в резултат на конфронтацията и интегрирането на България и Турция в два противоположни лагера, довеждат до криза през 1948 г. на двустранните българо-турски отношения породени от Студената война. Случаят със свалените турски военни самолети над въздушното пространство на България, закриването на постовете военен аташе в София и Анкара, отвлечането на български пътнически самолет от лятото на 1948 г. и приземяването му Турция, граничните провокации, подривната дейност на дипломатическите служители и вербуването на агенти за шпионаж довеждат до рязко изостряне на българо-турските отношения. Допълнително противопоставянето между България и Турция се засилва от ескалирането на изселническия въпрос на българските турци (1949 – 1951 г.) и триви всички опити за нормализиране на двустранните отношения.

Отношенията между България и Турция през първата половина на 1951 г. остават влошени, а прибавянето на дипломатически скандали водят до нови курьози. Ново напрежение в двустранните отношения между България и Турция се забелязва от средата на 1951 г., когато става ясно, че САЩ са благосклонни и полагат усилия за присъединяването на Анкара и Атина към НАТО. Строителството на модерни военни летища и настаняването на радарни станции в черноморските пристанища на Турция предизвикват тревога в НР България. Българо-турската граница в Тракия се превръща във водоразделна линия между НАТО и страните със социалистическо управление.

Българо-турските външнополитически отношения от 1952 г. продължават да протичат в условията на краен антагонизъм, породени от атмосферата на конфронтация и недоверие в междудържавните отношения. Изселническият въпрос продължава да тегне над двустранните отношения. Духът на Студената война е засилен от присъединяването на Турция към Северноатлантическия пакт, честите гранични провокации, нарушенията на въздушното и морско пространство, подривната дейност на служителите от дипломатическите служби и консулства, вербуването на агенти за шпионаж.

Смъртта на Сталин от март 1953 г. и започналите събития след това довеждат до кардинални промени във външната политика на СССР. Съветският съюз провежда мирна офанзива в световен мащаб, което се отразява и на Балканите.

При такава обстановка съществуват основания 1953 г. да се разглежда, като начало на нов период в българо-турските отношения. Оттук започва разрешаването на редица въпроси между двете страни, с което се очертава нов процес в българо-турските отношения с главна тенденция за нормализиране, урегулиране и развитие на сътрудничеството в редица области. Инициативата е на България и за пореден път е внушена от Москва за промяна на външнополитическата и концепция. Съществуват обаче определени различия в подхода, на двете съседни страни. Докато турската страна поставя условие за начало на развитието на двустранните отношения, урегулирането на изселническия проблем; българското правителство предлага започване на преговорите

да не се усложнява от предварителни условия по спорни въпроси, които би следва да се уточнят и разрешат в хода на самите преговори.

Основното внимание във **втори параграф** е насочено към изясняването на един от първостепенните проблеми в развитието на отношенията между София и Анкара. Той задълго е доминиращ негативен фактор в двустранните отношения. В следващите години той ту затихва, ту се разгаря според зигзагите в отношенията между България и Турция, както и непоследователната и колеблива българска политика по националният въпрос. Новата политика на правителството на ОФ спрямо българските турци се опира върху две основни разбираня. На първо място стои необходимостта от хуманно отношение към тази част от българския народ, унижавана от бившия режим. В същото време позира и стремежът за елиминиране на опасността от разпространението на турска националистическа пропаганда, от пряката намеса на Турция в българските вътрешни работи.

В първите следвоенни години в българо-турските отношения липсва напрежение и по изселническият въпрос. Твърде съществени благоприятни промени за турското малцинство в България настъпва в областта на просветата и образованието. През октомври 1946 г. излиза закон, по силата на който турските училища се изземват от мюсюлманските вероизповедни общини и стават държавни. От гледна точка на финансиране, персонал, учебни програми те се приравняват с българските училища. Разликата е в това, че учителите в мнозинството си са турци и обучението се води на турски език. Не така стои въпросът със свободата на съвестта и религията. Конституцията, приета през декември 1947 г., разбира се съдържа разпоредби в този смисъл, но комунистическият режим държи на атеистичната си идеология и политика. И мюсюлманското население на България е подложено на масиран натиск в тази посока, което засяга не само религиозните вярвания, но и обичаите, бита и културата. Освен това преобладаваща част от българските турци живеят по селата и се занимават със земеделие, а комунистическият режим се кани да основава земеделски кооперации и да сложи ръка върху земята. Изход от засилващата се опасност мнозина виждат в разпродаване на имотите и изселване в Турция.

Подписването на мирния договор с България (10 февруари 1947 г.), съветизирането на страната, предстоящата колективизация на селското стопанство, одържавяването на турското учебно дело и засилената атеистична политика извършват прелом в традиционния живот на мюсюлманското население, а спускането на „желязна завеса“ по границите на България и Турция прокарат нова, още по-дълбока бразда между двата съседни народа. Започналата Студена война от 1947 г. внася нов щрих в политиката на Анкара – изпозването на турското малцинство в НР България за борба срещу идеологическия противник, за да бъде той дестабилизиран във вътрешен план и дискредитиран във външен. Така турското малцинство – естествено предимство между двете страни, отрано попада в сблъсъка на студената война и се превръща в сериозен проблем на двустранните отношения. Това засилва значението му в българската национална политика и обуславя всички опити за тотално разрешаване на малцинствения въпрос.

Разгарящата се Студена война засилва недоверието на българското комунистическо ръководство към турците и българо-мохамеданите в България. Според Г. Димитров

„небългарското население” в Югоизточна България е „постоянна язва за нашата страна”. Първоначално София не допуска неговото изселване в Турция, а възнамерява да решава проблема чрез вътрешни размествания – преместване на мюсюлманите от пограничния южен район в Северна България и настаняване на тяхно място на българско население. По редица причини от вътрешен и международен характер такава мярка не може бързо да се приложи.

До първата половина на 1949 г. властите в София предприемат мерки, за да тушират изселническия въпрос, опитвайки се да вникнат по-дълбоко за причините в този процес, като преследват и наказват подбудителите му. Още от средата на 1948 г. българското правителство забранява издаването на паспорти за напускане на България, но подаването на молби от мюсюлманското население към местните държавни органи за изселване продължава. От своя страна турските власти и консулства също забавят издаването на входни визи за желаещите да се изселят, изисквайки от тях декларации от роднини, които ще поемат издръжката им в Турция и няма да представляват тежест за икономиката на страната. Трудностите по адаптирането към новите социално-политически промени, въздействието на Анкарската пропаганда, слухът, че граничната зона можела да се превърне в театър на военни действия, след основаването на НАТО от 4 април 1949 г., примерът с изселването на българските евреи в Израел, всичко това провокира стремежът на турците да се изселят. През лятото на 1949 г. идва „препоръката” на Сталин – турците са „неблагонадежден елемент” и е добре да се намери възможност за тяхното изселване в Турция. И българската политика тутакси се променя към насърчаване на изселванията сред мюсюлманите в Родопите и скоростно издаване на необходимите документи.

След август 1950 г. в българо-турските отношения настъпва криза, породена от изострянето на изселническия въпрос. На 10 август 1950 г. българското правителство връчва нота на турската легация в София и настоява за приемането на 250 000 изселници в срок от три месеца, позовавайки се на сключената конвенция от 1925 г. между двете страни. Турция е неподготвена за такъв развой на изселването. В характеризацията се с истеричен антикомунистически климат на Студената война, турските власти се опасяват, че изселническия въпрос, може да се използва, за инфилтрирането на агенти от Москва. С оглед на вътрешната сигурност на Турция, Анкара се нуждае от време, за да разкрие внедрените комунистически агенти сред изселниците. Освен това турската икономика не е в състояние да приеме изведнъж толкова емигранти без необходимите средства за препитание.

Естествено собствените социални и икономически затруднения не позволяват на Турция да приюти за три месеца четвърт милион преселници. Не е подготвена и необходимата организация за това. На 7 октомври 1950 г. Турция затваря българо-турската граница. Формалният повод е преминаването на турска територия без редовни документи на лица от цигански произход, като се настоява България да ги приеме обратно, а истинската причина е, че турското правителство не успява да смогне с настаняването на изселниците. Затварянето на българо-турската граница довежда до кулминацията на изостреност в двустранните отношения.

Турската позиция за отнасянето на изселническия въпрос в ООН среща българското негодувание. През ноември 1950 г. обаче, българското правителство изразява готовност

за известни остъпки и признава, че сред изселниците действително има лица от цигански произход и те могат да бъдат върнати обратно. На 2 декември 1950 г. двете страни постигат споразумение, а по-късно турско-българската граница е отворена и изселването се възобновява.

Намирането на бърза и радикална „рецепта“ по изселническия въпрос и защитата на националната сигурност принуждават българските управляващи да преразгледат своята линия на поведение към него. Острото блоково противопоставяне, довело до ускореното налагане на сталинизма в цяла Източна Европа, изисква от БКП открито да прилага съветския модел, а изселването съвсем не решава проблемите, свързани с турското население в България. С изселническата кампания от 1950 – 1951 г. позицията на БКП към малцинствения въпрос започва да еволюира във връзка с настъпващите промени в официалната политика по националния въпрос. Тя намира израз в стремежа на властите да „спечелят“ турците в страната за социалистическата идея. Ето защо по инициативата на централната власт започва реализацията на специални програми за стопанско и културно развитие на районите с компактно турско и българо-мохамеданско население. Постигнатите успехи в тази насока са пропагандно инструментализирани не само за нуждите на атеистичната кампания. Те се изтъкват и за „достоинствата“ на социализма. Затова комунистическата пропаганда на София настойчиво фокусира вниманието на представителите на турската общност към „грижите“ на „народната власт“ за тях, като от нейния дискурс не отбягва и темата за „мизерията“ на обикновените хора в Турция.

На 7 ноември 1951 г. турското правителство отново едностранно затваря българо-турската граница. Както в първия случай, така и сега за предлог на това се изтъкват мотивите за навлизането на 126 лица с фалшиви турски визи. Този път границата остава затворена близо две години, а изселването е преустановено. Преди повторното затваряне на границата, от България в Турция за периода 1950 – 1951 г. се изселват 154 393 души.

В началото на 1956 г. се достига до ново надигане на изселническата вълна сред мюсюлманското население в НР България, обусловено от непрестранната турска пропаганда, както и от натиска на българските власти към турското население за коопериране на земята. Процесът започва с усилено поставяне на въпроса от страна на българските турци да им се даде възможност да посещават свои роднини и близки в Турция, както и да се допусне гостуването на техни роднини от Турция в България. Това налага в ЦК на БКП, до който въпросът е отнесен през януари 1956 г. безуспешно да търси убедителен отговор, за да обясни политиката за възпрепятстване на тези пътувания.

Масовото нарастване от средата на 1956 г. на подадените молби за изселване към Турция, нежеланието за включване към ТКЗС и новото надигане на изселническия въпрос се посрещат с тревога в средите на БКП. През май 1956 г. българската страна официално протестира, че турската легация в София и консулствата в Пловдив и Бургас са предприели откритата акция на подстрекателство за масово изселване на българските турци. Турция настоява да се възстанови свободата на изселване и до средата на 1956 г. връчва ноти на българското МВНР да разреши да се изселят по списък на над 2 300 български турци при свои роднини.

Едновременно с това от 1956 г. започва преразглеждане на политиката към турското население в НР България. Толерирането и подчертаването на културно-религиозните особености на турците в България довежда до неговото затваряне, обособяване и отчуждаване, което е опасно за единството на нацията. Гарантирането на културната обособеност, издаването на множество публикации на турски език, създаването на театри, изграждането на турското училищно дело и активното подпомагане на общото образователно равнище на турското малцинство чрез квотния принцип в НР България, изглежда, засилва тяхното етническо съзнание в нежелано висока степен. Точно срещу това обстоятелство започва яростна борба след Априлският пленум в края на 50-те години на XX век в НР България, която довежда до поврат в малцинствената политика. С утвърждаването на Тодор Живков във властта започва налагането на нова линия към българските турци, която акцентира върху факта, че тяхната родина е България и те са „неделима съставна част от българския народ”.

В трети параграф се очертават основните тенденции в развитието на стопанските отношения между двете страни след Втората световна война.

Навлизането на съветските войски в България през септември 1944 г. усилва опасността от появата им на северозападната граница на Турция. Тази заплаха допълнително се засилва от завземането на властта от комунистическите организации на Балканите, което поражда безпокойство, както в Турция, така и в англо-американците за следвоенното устройство на региона. Това води до разстройването на търговските отношения между хитлеристка Германия и Турция от една страна, така и на българо-турските търговски отношения от друга.

Новото правителство на ОФ в България, установило се след преврата от 9 септември 1944 г. полага големи усилия за създаването на икономически предпоставки, целящи да преодолеет външнополитическата изолация на страната. Така последният етап от Втората световна война води до разрушаването на много от старите икономически и търговски връзки на България с отделните страни в Европа и света. Това оказва влияние й върху търговските и отношения с Турция.

Важно място в българо-турските отношения след 28 октомври 1944 г. заемат търговията и въпросите за транспорта. По това време транспортните и търговски връзки между двете страни се осъществяват по море и жп транспорт. Подписването на примирието с България има практическо значение за разширяване на българо-турската търговия. При оценката на българската страна за отношенията с Турция е характерно акцентирането върху търговията. Очевидно се държи сметка за противоречивото и променливо въздействие на политическите фактори и се търси една по стабилна основа на двустранно сътрудничество, каквато може да представлява взаимният интерес от поддържане и развитие на търговските, а също така и на транспортните връзки. През 1944 г. износът на България за Турция се равнява на 18 837 тона стоки за 234 159 лева; а вносът на стоки е 5 793 тона на стойност 292 738 лева. Видимо е, че българският внос от Турция по стойност е по-голям от този на износа. Така през 1944 г. Турция заема второ място по износ на стоки от България и трето място по внос.

От края на януари 1945 г. българското правителство предприема конкретни мерки за подобряване на икономическото положение на страната и борбата с инфлацията, като се отчитат съществуващите реалности и се търси решение за увеличаването на

търговските връзки със съседните страни, най-вече с Турция и Румъния. Поради икономическото положение на България, правителството удобрява увеличаването на частните компенсационни сделки и търсенето на възможности за разширяването на търговските връзки с други страни. През първите шест месеца на 1945 г. Турция заема трето място по износа и вноса на България. Стойността на внесените стоки се равнява на 194 266 603 лева, а на изнесените – за 120 839 400 лева. По отношение на Турция, българската политика се характеризира със стремеж да се поддържат нормални отношения на базата на съществуващите традиции, както и на някои паралелни политически и икономически интереси на двете страни.

По аналогичен начин се развиват търговските отношения между България и Турция и през следващата 1946 г. През първата половина на 1946 г. в България са внесени 4 693 339 кг. стоки от Турция за стойност 213 892 649 лева, а са изнесени 7 269 898 кг. стоки за стойност 167 176 500 лева. Така за първите шест месеца на 1946 г. Турция заема трето място по вноса на България и четвърто място по износа на страната. Нарастването на съветския натиск спрямо Турция след август 1946 г. води до възникването на трудности за развитието българската търговия с Турция. Така стопанско-политическите фактори се отразяват неблагоприятно за българската морска търговия, въвеждат се ограничения за българските частни кораби преминаващи през Дарданелите, под предлог, че проливът обявен за военна зона.

При оформянето на новите военно-политически блокове от втората половина на 1947 г. се случва и закономерното интегриране на България със Съветския съюз включително и в областта на икономиката, докато Турция се обвързва със САЩ и страните от Западна Европа. Следователно от 9 септември 1944 г. до края на 1947 г. между България и Турция за разлика от отношенията на София с Гърция съществуват определени възможности за поддържането на нормални търговски отношения. Характерно е, че с Турция се постига стабилизация, осъществява се сътрудничество в едни области и търпимост, избягване на усложнения в други. Така за 1947 г. износет на български стоки за Турция възлиза на 3 284 000 лева, а вносет на турски стоки за България на 2 219 000 лева.

Ескалирането на студената война от 1948 г. оказва влияние и на търговските отношения между България и Турция. Докато до 1947 г. стокообменът между двете страни се извършва на базата на частни компенсационни сделки и показва относителна стабилност, както и тенденция към увеличаване, през 1948 г. турският внос в България спада до 510 000 лева, а българският износ в Турция до 320 000 лева. Започва процес на рязко намаляване на търговския стокообмен, който до 1953 г. възлиза на сумата от 2 175 000 лева.

През 1949 – 1950 г. стокообменът между България и Турция не отбелязва нарастване в сравнение с по-ранните години след края на Втората световна война. За 1950 г. износет на България за Турция представлява 0,4 %, равняващ се на 400 000 лева, а вносет от Турция за България възлиза на 0,6%, равняващ се на 558 000 лева. Търговският обмен е сведен до минимум, като за Турция са изнесени цимент, плоско стъкло, порцеланови съдове, а са внесени солена риба, маслини и пчелен восък.

В сравнение с 1949 г. стокообменът между НР България и Турция през 1951 г. се увеличава близо 11 пъти, а през 1953 г. – повече от 13 пъти и е с 82% по-голям от този

през 1951 г. За състоянието на икономическите връзки между НР България и Турция може да се съди от факта, че през 1953 г. стокообменът между двете страни е под равнището за 1947 г. и е 10 пъти по-малък, отколкото с Унгария и 30 пъти по-малък от този с Чехословакия, като възлиза на една минимална сума от 2 175 000 лева. За 1953 г. са сключени търговски сделки между българските и турски фирми за експорт на стоки възлизащи на 731 000 турски лири. Разширяват се сделките за транзитни превози. През декември 1953 г. правителството на Турция изразява готовност да сключи с НР България нов търговски договор. Анкара увеличава броя на фирмите, на които дава разрешителни за осъществяването на компенсационни сделки с България. Подготовката за сключването на нов търговски договор между НР България и Турция заема малко повече от година. Българската страна приема турския проект, като внася някои изменения, насочени към неговото разширяване.

В резултат на българо-турските търговски преговори, състояли се през януари 1955 г., на 23 февруари 1955 г. е сключена нова търговска и платежна спогодба, като се утвърждават списъци на стоките за внос и износ между двете страни. Новата търговска спогодба влиза в сила от 10 март 1955 г. По характер е двустранна, едногодишна клирингова с текущ технически кредит в размер на 250 000 щатски долара. Предвижда се стокообмен отделно по вноса и износа в размер на 2 500 000 долара. Новата спогодба създава възможности за разширяване и разнообразяване на стокообмена, за което обективна основа представляват положителните промени в икономическото развитие на двете страни и особено значителният ръст на българската промишленост. С търговската спогодба от 23 февруари 1955 г. с Турция се слага край на компенсационния начин на търговия и се поставя началото на клиринговите сметки.

През 1956 г. търговските отношения между България и Турция продължават да се развиват и разширяват. В края на 1956 г. в София НР България и Турция се споразумяват за увеличаване на техническия кредит от 500 000 долара. Приети са нови стокови листи за увеличаване на контингентите на стоките, възлизащ на 8 000 000 долара.

В глава трета „**Формиране и характеристики на пропагандните образи**” се състои от два параграфа, където се анализира влиянието на пропагандата за формирането на образа на българите и България в Турция, както и образа на турците и Турция в България.

В **параграф първи** се включва изследване на пропагандните образи представени в Турция относно българите и България. Образът на съседа се изгражда въз основа на съществуващата национална история, бит, традиции и култура, а пропагандата на противопоставяне, породена от студената война, внася нови щрихи и създава наслояване на стереотипи.

В Турция историята има особено място за изграждането на националните стереотипи. След Втората световна война към наслояването им се добавят и публикациите в турския печат, което води до изграждането на негативния образ на съседа. Историческата книжнина се явява важен фактор за поддържането и предаването на националните митове, като основен елемент на стереотипите.

Налагането на две различни обществено-политически системи – в България на едностранния комунистически режим, а в Турция на многопартийната система след

войната, води до разпалването на идеологическата конфронтация между тях, а дирижирането на пропагандата се явява основното средство за дестабилизиране на противниковия лагер с използването на различни прийоми. Така след 9 септември 1944 г. в обхвата на турската пропаганда попадат държавния строй в България, характеризиращ се с неприязън към новата власт, положението на турското малцинство и възникналите гранични провокации, със зараждането на студената война след 1947 г., което води до изграждането на съвременния образ на северния съсед.

Същевременно по-голяма част от турския печат след промените в България от септември 1944 г. провежда една след друга антибългарски кампании, безпрецедентни по своята грубост. Очевидни са антикомунистическите и антисъветските, или просто прозападни мотиви, които стоят в тяхната основа.

Така още преди първите крачки на новото българското правителство турският печат подежда силна антибългарска кампания, като предава на събитията в България характер на сензация, преувеличавайки тяхната същност и описвайки положението в страната, като установен „хаос“. Турция се обявява против южнославянски блок в лицето на България и ФНРЮ и го вижда като заплаха за своята сигурност, квалифицирайки претенциите на София към Западна Тракия за недопустими. Първоначално България отминава нападките на турската преса и се стреми да постави ударението върху развитието на търговските и транспортни връзки между двете страни. От своя страна новото българско правителство се опасява за сигурността на границите си заради турското влияние върху българските граждани от мюсюлманското вероизповедание и разпространението на Анкарската пропаганда.

Политика на правителството на ОФ спрямо турското малцинство в страната не остава незабелязана от турския печат и пропаганда. Турското становище за отказ от ревизия на балканските граници и подкрепа за Гърция в териториялния ѝ спор с България относно Западна Тракия през 1946 г. също намира широк отглас в печата и пропагандата на Анкара. Провокационната и вулгарна линия на турския печат и пропаганда, както и противокомунистическата истерия намират открит израз в намеса във вътрешните работи на България и безрезервна подкрепа за опозицията в страната.

През 1947 г. главен обект на антибългарската пропаганда става положението на българските граждани от турски произход. С разпространяването на клевети и измислици за преследването на мюсюлманското население (турци и помаци) в НР България, турската пропаганда цели да поддържа в това население враждебност към правителството на ОФ, като подхранва постоянно идеята за изселване и насочва погледите им към Анкара. Арестуването на Н. Петков през май 1947 г. също не остава извън погледа на турския и западноевропейски печат, които се изказват в защита на българската опозиция. Появата на провокационни съобщения, насочени към Турция от страна на българския печат, които излизат от края май 1947 г. довеждат до провал на сключеното споразумение, относно публикуването на клеветнически материали, които водят до нова полемика в печата и се отразяват негативно на българо-турските отношения. В разгара на Студената война турската пропаганда и печат насочват своето внимание за положението на турското малцинство в България и след влошаването на двустранните отношения от 1948 г. дирижираната от Анкара пропаганда акцентира за неговото изселване в Турция. Така, поставяйки на дневен ред изселническия въпрос,

турската пропаганда и печат публикуват редица неверни съобщения за положението на мюсюлманското население в България, а с ответните реакции на социалистическата пропаганда за положението в Турция се заражда нова полемика в печата, което се отразява неблагоприятно за двустранните отношения. С публикуването на подобен род статии, пълни с неверни съобщения за положението на турците в България, пропагандата на Анкара цели да създаде враждебно отношение върху читателите в Турция към българското правителство и народ, което пречи за нормализирането и установяването на добросъседски отношения между тях.

Започналите промени в СССР от втората половина на 1953 г. дават своето отражение и на балканските социалистически държави. В тези условия, от лятото на 1953 г. се налагат решителни стъпки за нормализиране и урегулиране на отношенията между България и Турция. С подобряването на отношенията между двете страни след 1954 г. вражеската пропаганда на турския печат против НР България затихва, но проявите на Студената война продължават да се усещат в отношенията между Анкара и София.

В последния **втори параграф** се прави задълбочен и многостранен анализ за образа на турците и Турция представен в България. Формирането на нагласите и изучаването на миналото в България започва от най-ранна възраст в училищното образование. Тук разглеждаме учебниците по история през изследвания период, а за идеологическата конфронтация след Втората световна война – пропагандата и печата в НР България за изграждането на образа на югоизточния съсед.

В българската историография значително внимание се отделя на периода XIV–XIX век. Това са вековете на най-драматичен и травматичен отпечатък в българската историческа памет, на антиосманската съпротива и българското участие в нея; битата на българите в Османската империя; мястото на българското население в стопанския живот на империята, особеностите на културното развитие и формите на културата; зараждането на националното самосъзнание. Значителна част заема и Българското Възраждане във всичките му аспекти.

Митът за врага, който на Балканите обикновено се явява съседа, е класически в митологията на балканските национализми. Пропагандата на балканските страни при всяка мащабна криза или двустранен конфликт избират определен съсед за враг, обръщайки специално внимание на по-стари или по-нови стереотипи за „другия“ с оглед да въздействат максимално ефективно върху съзнанието на своя народ.

Превратът от 9 септември 1944 г. поставя началото на дълбоки изменения в обществено-политическия живот на България. Утвърждаването на тоталитарната система води до силна трансформация и в сферата на духовната култура. Поставени в условията на политическа принуда и груб административен контрол, българските интелектуалци са заставени да приемат пълното господство на марксистко-ленинската идеология, да признаят менторската роля на комунистическата партия и да подчинят творчеството си на нейната политическо-идеологическа концепция – изграждането на социализма в Народна република България.

Първото десетилетие след Втората световна война бележи трайно настаняване на острата конфронтация в международните отношения, която предопределя военно-политическото разделение на света. Под знака на тази основна тенденция в

следвоенното направление се развиват и отношенията между България и Турция, които по стечение на историческите обстоятелства се включват в противопоставящите се звена на блоковата система. Постепенното утвърждаване на Студената война в световен и балкански план тласка българо-турските отношения към един краен антагонизъм, последица от който са постоянните инциденти по границата, вербуването на агенти за шпионаж и подривната дейност на дипломатическите служители. В следващите години атмосферата на недоверие и враждебност между двете съседни страни се нагнетява от приемането на Турция в НАТО (1952 г.) и произтичащото от това изграждане на военноморски и военновъздушни бази на Северноатлантическия пакт на турска територия. Разширяването на военно-политическите структури на Западния блок към южната част на Балканския полуостров и Близкия Изток се следи с особена загриженост и тревога от българското политическо и военно ръководство, което ги окачествява като заплаха за държавното управление и национална сигурност.

В стремежа си да разреши някои основни вътрешно-политически задачи тоталитарната власт прибегва до преднамереното преувеличаване на външната заплаха, която обикновено е сезирана в лицето на някоя съседна държава (страна с различна идеология). Към духа на това класическо за тоталитарната политическа система правило се придържа и българската национална пропаганда през 50-те години на XX век и допринася за изграждането на образа на другия.

Пренасянето в полето на училищното образование налага формирането на чувства у децата при „всеки подходящ случай” да се внушава „ненавист към враговете на социалистическата родина”. По този начин, задвижвайки един от несъзнателните защитни механизми в съзнанието на децата, тоталитарната пропаганда манипулира историческото познание, като осигурява на пропагандистите и преподавателите, които доказват своята ефективност с аргументи да могат „да разбиват попъльзновенията на самозабравилите се анкарски реакционери – агенти на американо-английските империалисти”. Прегледът на заложените в учебните програми възпитателни задачи показва, че е на лице и друго съображение – пропагандисткото. То изисква, както и в предходните години, на учениците да бъде внушавано чувството на „непримиримост към враговете на България”, един от които в периода след Втората световна война в този момент се явява Турция.

В българо-турските отношения след Втората световна война се зараждат редица огнища на напрежение – идеологически, политически, военни и изселнически. За да аргументира българската позиция, официалната пропаганда транслира манипулативно тези проблеми в публичното пространство, при което очернянето на външнополитическия опонент се превръща в честа практика. В сферата на училищното историческо образование това става чрез обдаряването на настоящия военно-политически и идеологически противник с негативите на Османската империя. Още повече, че историческите и психологически предразсъдъци по отношение на Османската империя са особено силни, което е и гаранция за високо въздействащата сила на пропагандното внушение. Към духа на това класическо за тоталитарната политическа система правило се придържа и българската национална пропаганда през 50-те години на XX век и допринася за изграждането на образа на другия. Така официалната комунистическа пропаганда в България фокусира своето внимание върху

политическите, икономическите и социални проблеми на Анкара, за да противодейства на нейната пропаганда сред мюсюлманското население в страната.

С влошаването на българо-турските отношения от първата половина на 1948 г. в печата и комунистическата пропаганда на НР България започват да се появяват все повече новини за безправното положение на селяните и работниците в Турция. Икономическата и военна помощ на Вашингтон, предназначена за Анкара, увеличава американското влияние в страната и предизвиква опасност за комунистическите съседи на Турция. Така националната пропаганда на София след 1948 г., провежда яростна критика, насочена срещу американската помощ, предназначена за Турция, „рисувайки” положението в страната като истинско бедствие, сполетяло турското селскостопанство, промишленост, работници и селяни, занаятчии и търговци.

От края на 40-те и началото на 50-те години на XX век силно изявен и обременяващ проблем в двустранните българо-турски отношения е изселническият въпрос. По това време изселническите настроения сред българските турци са подклаждани от мероприятията на комунистическата власт, които някои среди от турското население възприемат като накръняване на начина им на живот и идентичност; както и турската пропаганда на Анкара, която не пропуска възможността да насърчава тези действия. С изселническата кампания от 1950 – 1951 г. позицията на БКП към малцинствения въпрос започва да еволюира във връзка с настъпващите промени в официалната политика по националния въпрос. Тя намира израз в стремежа на властите да „спечелят” турците в страната за социалистическата идея. Ето защо по инициативата на централната власт започва реализацията на специални програми за стопанско и културно развитие на районите с компактно турско и българо-мохамеданско население. Постигнатите успехи в тази насока са пропагандно инструментализирани не само за нуждите на атеистичната кампания. Те се изтъкват и за „достойнствата” на социализма. Затова комунистическата пропаганда на София настойчиво фокусира вниманието на представителите на турската общност към „грижите” на „народната власт” за тях, като от нейния дискурс не отбягва и темата за „мизерията” на обикновените хора в Турция.

С подобряването на отношенията между България и Турция след 1954 г. пропагандата на София също ревизира своето отношение към своя югоизточен съсед. Публикуването на материали за живота на населението и социално-икономическото развитие на балканските съседи на България вече се извършва с предварителна проверка и одобрение от страна на МВНР, а след това се напечатват в страниците на местните вестници.

В **Заключението** на дисертацията са направени обобщения на резултатите и ситематизация на изводите, произтичащи от извършената изследователска работа, а също се посочват и приносните моменти на разработката.

През разглеждания период двустранните българо-турски отношения са силно обременени от идеологическо, политическо, военно, икономическо и културно противопоставяне. Важно влияние върху тях оказва и Студената война и разделянето на света, в което България и Турция попадат в два противостоящи се блока – НАТО и Варшавския договор. Външната им политика е силно повлияна от идеологическото противопоставяне между двете супер сили в света САЩ и СССР. През първите две следвоенни години обаче, България и Турция успяват да запазят нормални

дипломатически отношения и да развият своите търговски и транспортни връзки въпреки променените международни обстоятелства след войната. Зараждането на изселническият въпрос, който се явява ябълката на раздора в отношенията между България и Турция продължава да е един от основните негативни фактори в тяхното развитие.

Със започването на Студената война противопоставянето между България и Турция придобива нови измерения – използването на турското малцинство за вътрешно дестабилизиране на идеологическия противник и външно дискредитиране в международната сцена. Затова извеждането на този въпрос като проблем в българо-турските отношения е продиктувано от идеологически и политически съображения, а не от съществуващите конкретни реалности. Става очевидно, че единствено плодотворен и приемлив е подходът, при който такива въпроси се решават по пътя на двустранните споразумения, обстоятелство, което показва бъдещето, осъзнато и от двете балкански страни.

Влиянието на пропагандата и формирането на образа на съвременния съсед също оказват негативно въздействие на двустранните българо-турски отношения след ескалирането на студената война. Идеологическото противопоставяне се пренася в страниците на печата и училищното образование, където обдаряването на външнополитическия противник с отрицателни черти се превръща в честа практика. Публикуването им в печата след Втората световна война представляват истинска сензация, но довеждат до сериозни критики на противостоящите си държави и формирането на стереотипи за другия, които остават в съзнанието на идните поколения.

С подобряването на международните отношения след 1953 г. също оказва въздействие на отношенията между България и Турция. Идеологическата конфронтация започва да остъпва на затвърждаващото се в отношенията между страните с различен обществен строй „мирно и съвместно съществуване” в знак, под който протичат отношенията между страните от НАТО и Варшавския договор след втората половина на 50-те години на XX век.

Научни приноси в дисертацията.

1. Въз основа на анализ и интерпретиране на наличния изворов материал се прави една нова трактовка на отражението на Студената война върху двустранните българо-турски отношения в резултат на настъпилите сериозни промени в международната обстановка.

2. Чрез обобщаване на наличната информация се посочва мястото на пропагандата в българо-турските отношения, която дейност не е разгледана задълбочено в историческата литература. За първи път се разглежда детайлно и в сравнителен план пропагандният образ на България и българите в Турция и пропагандният образ на Турция и турците в България.

3. Изселническият въпрос от началото на 50-те години на ХХ век за първи път се поставя детайлно не само като част от българо-турските отношения, а в цялостния контекст на международните отношения и противопоставянето на двата блока в началния етап на Студената война.

4. Въз основата на непубликувани или непознати в България материали се допълват фактите, свързани с двустранните отношения през изследвания период.

5. За първи път се прави детайлен обзор на стопанските отношения между България и Турция през периода 1944 – 1956 г. в контекста на политическите отношения между двете държави и на международната обстановка.

6. Проучен е съществуващ богат и разностранен изворов материал, което дава основание темата като проблем в него да се счита за разработена. В обръщение са вкарани нови източници, най-вече от пресата в Турция, от турските архиви и исторически изследвания на турски учени.

Публикации по темата на десертационния труд:

1. Съветско-турските противоречия за проливите след Втората световна война и влиянието им на българо-турските отношения (септември 1944 – декември 1946 г.) – *Журнал за исторически и археологически изследвания*, бр.1, Шумен, 2018, 56 – 79

2. Българо-турски външнополитически отношения в разгара на студената война 1947 – 1951 г. и изселнически въпрос от 1950 – 1951 г. – В: *Историкии*, Т. 11, Велико Търново, 2018, 250 – 267

3. Търговски отношения между България и Турция 1944 – 1956 г. – *Журнал за исторически и археологически изследвания*, бр.3, Шумен, 2019, 61 – 82

4. Българо-турски външнополитически отношения 1952 – 1956 г. и Балканският пакт от 1953 – 1955 г. – В: *Историкии*, Т. 13, Велико Търново, 2020 (под печат)